

**Mnenja,
izkušnje, vizije**

Igor Grdina

Velika nova doba

Ameriški predsednik Kennedy je 21. novembra 1963 – samo dan pred svojo še danes v meglice nepredirnih skrivnosti in temo zavrtnih laži zavito smrtjo, ki je tako pretresla svet, da so številni ljudje na najrazličnejših pol-dnevnikih vse do lastnega slovesa od zemeljskih stvari in skrbi pomnili, kje so bili v trenutku, ko so zanj izvedeli – v texaškem San Antoniu dejal, da so se njegovi rojaki znašli na pragu velike nove dobe. Državnik, ki je v očeh množic in vedno bolj specializiranih elit poosebljal prelom z generacijo zmagovalcev druge svetovne vojne, o katerih pozitivni življenjski bilanci zaradi uspešnega zatrtja absolutnega zla ni bilo mogoče dvomiti, je napovedal, da prihajajo časi kriz, dosežkov in izzivov, kakršnih pred prebivalci modrega planeta še ni bilo. Trde in težke preizkušnje ljudi, ki so sredi 20. stoletja preprečili, da bi svet za dolgo dobo ali celo nepovratno zdrknil v novo barbarstvo, proti kateremu bi bila celo srednjeveška epoha videti naravnost vzorno razsvetljena, naj bi bile potemtakem le nekaj preludij k novemu zmenku Američanov – prek njih pa tudi človeštva – z usodo. Na dnevnem redu se je znašla generalna sprememba.

Čas, ki je bil prva tri desetletja dobe atoma v slehernikovi vsakdanjosti zaznamovan z brutalno nemetaforičnim vprašanjem, ali jutri svet še bo, je po Kennedyjevi sodbi klical k dejavnosti. Neznano in tvegano je bilo razumljeno kot upanje in izziv, ne kakor generacijo poprej, med planetarno gospodarsko krizo, ki je izbruhnila ob koncu oktobra 1929, ter

med največjo vseh vojn temelj strahu in sleherni pozitivno prizadevanje hromeči vir nemoči; vabilo je k dotlej nepredstavljivim prizadevanjem na vseh področjih človeškega življenja. Kar je obstajalo, je ob medlenju v letargiji napovedovalo kolaps; samo generalna sprememba bi utegnila razpirati možnost, da bo prihodnost kdaj postala sedanost. Zato naj bi prihajali dnevi najdrznejših iskalcev in utiralcev poti ter neslutenga razmaha pionirskega duha. Američani, ki jih je slednji tako izkustveno kot transcendentno oblikoval od vsega začetka, bi za uspeh v veliki novi dobi seveda imeli najboljše izhodišče, saj naj bi jim bila ta malone pisana na kožo. V njej naj jim ne bi bilo odmerjeno samo posebno mesto, temveč naj bi se celo dokončno razodel smisel njihove zgodovine. Ne glede na vse imenitne dosežke, ki so jih do Kennedyjevih predsedniških let že imeli za seboj – od odločilnega prispevka k uveljavitvi praktične rabe elektrike in k triumfu druge industrijske revolucije do levjega deleža pri izidu dveh svetovnih vojn –, naj bi čas največjih podvigov samozavestnih prebivalcev severnoameriške republike šele prihajal. Medtem ko je imel stari svet vsak dan lepšo preteklost, se je novi s slehernim trenutkom zanesljiveje približeval v sedanost preobražajoči se veličastni prihodnosti.

Za razliko od elitnih prebivalcev humanistične Evrope in renesančne Italije, ki so nekoč ustvarjali “krasni novi svet” – kot opozicijo pa tudi mračni srednji vek – z mislijo, da obnavljajo grško-rimsko antiko, bi Američani v drugi polovici 20. stoletja vsekakor vedeli, kako sodeluje pri oblikovanju nečesa, kar še ni obstajalo. *Rendezvous with destiny*, na katerega je prejšnjo generacijo prebivalcev novega sveta z obvladanjem velike gospodarske krize in z zmago nad Hitlerjem popeljal Franklin D. Roosevelt, naj bi bil le vzpodbuda za nakazujoče se presežke. V nebo uprti pogled, ki s programom *Apollo* prvič ni bil več zgolj domena znanstvene teorije, prav tako pa ne zaneseno utopistično sanjarjenje in ne z misticizmom prepojena vera, temveč tehnološki izziv, naj bi izpričeval, da Kennedyjeve vizije niso postavke s propagandistične agende dežurnega političnega optimista, ampak vsakodnevna miselna stvarnost s tisočeriimi podrobnostmi vsaj bežno seznanjenega realista za krmilom države. Tehnike hitrega branja, ki so jih razvili ravno v tistem času, pač niso bile same sebi namen. Vizionarski navdih voditelja, ki stopa po trdnih tleh, tudi ko zre v poprej neslutene višave in v neskončne pokrajine neznanega, je pomemben zato, ker ne prebuja vsa pozitivna prizadevanja dušечеge strahu in dvome koteče negotovosti.

John F. Kennedy je bil seveda predvsem politik. Vsaj sprva se ni razvi-deval zgolj ob svojih mislih in dejanjih, temveč tudi v razmerju do idej in ravnanj, ki so bili zaščitno znamenje njegovih rigidnih predhodnikov in

tekmecev brez domišljije. Toda velik in pomemben je postal predvsem zato, ker je uspel izstopiti iz začaranega risa sopostavitev z njimi. Svoje predstave o prihajajoči veliki dobi je postavil na temelj uspeha lastnega programa iz leta 1960, ki je svoj besedni emblema našel v pojmu *nova meja*, v času do usodnega predsedniškega obiska Texasa pa se je že vzpel nad strankarsko raven. Ni več pripadal le določeni politični skupini, temveč deželi in generaciji. Kennedy je v San Antoniu že izrazil prepričanje, da je *novo mejo* preobrazil v znamenje, katerega odtise Američani puščajo v svojih idejah in ravnanjih. Smer prihodnosti je bila jasno nakazana.

Doseganje vedno novih meja je zares bilo značilnost ljudi, ki so zapustili Evropo ter brezobzirno osvojili in zatem še poselili celino med Atlantikom na vzhodu in Pacifikom na zahodu. Iz možnosti nenehnega stopanja na lastne rame je izžarevala neubranljivo privlačna – ali že kar zapeljiva – sila Amerike za milijone brezimnih pionirjev, iz vrst katerih so čez čas izšli številni graditelji sveta. Slednji bi bili v prvotnih domovinah obsojeni na to, da ostanejo v bolj ali manj neuglednem poklicu svojih prednikov. V najboljšem primeru bi se lahko dvignili le za stopničko ali dve po stoletja utrjevanih, a tudi iz dneva v dan bolj anahronističnih hierarhičnih lestvicah. Utrujajoči labirinti statične tradicije, ki se je skrivala za zarjavlimi oklepi spodobnosti in drugih konvencij, so prikrivali, otopevali in lomili iz duha izumov in odkritij rastočo logiko, ki neznano šteje za življenjski izziv in ne za nalezljivi vir bojazni. Ljudje, ki so se z odkrivanjem in izumljanjem prikopali do novih pojmovanj, so bili v starem svetu bodisi obsojajoče bodisi sočutno dojemani kot ustaljene navade rušišči nemirneži. Ljudje z veliki idejami so na evropskih tleh in v predelih, ki so jih obvladovali z njih – kakor je enako kritično kot melanholično ugotavljala ena najprodornejših opazovalk vrtincev findesièclovske ere Marie von Ebner-Eschenbach – veljali predvsem za neudobne sosede. Prostori njihovih življenj so bili praviloma omejeni na tople grede znanosti, umetnosti in filozofije. Slednje so se kot domene teorije, domišljije in refleksije čedalje redkeje stikale z vsakdanjim življenjem. In komajkdo si je bil voljan delati dodatne težave z odgovori na vprašanja o človekovi celovitosti, ki zaradi prevlade razstavljalnega mišljenja nad oblikovnim že niso več mogla biti zastavljena strokovno. Vse pogostejše je bilo omejevanje na rešitve posebnih – v najglobljem smislu disciplinarnih – problemov.

Želja in volja po udobnosti sta mnoge ljudi v starem svetu napotili na obhod oziroma obvoz vrste mučnih vprašanj, ki pa zato niso izginila, temveč so se izpred v prihodnost uprtih oči le preselila v neopaznost zahrbrtja. Dosežek, o katerem je pričevala takšna situacija, zagotovo ni bil majhen,

vendar pa toliko bolj sumljiv. In celo dvomljiv. Potemtakem ni čudno, da je bila pozitivnost povezana s tradicionalizmom, ki si je za svoj amulet izbral nespreminjanje. Cesar Franc I., ki mu je propaganda habsburške imperialne države pompozno pritaknila vzdevek Dobri, je tovrstno paradigmo soočanja s stvarnostjo povzel v udarno formulo, katere neprikrito svareče zvenenje je leta 1821, ob robu enega rednih srečanj stebrov po Napoleonovem padcu oblikovane kongresne Evrope, najprej napolnilo ušesa ljubljanskih profesorjev in učiteljev: "Držite se starega, zakaj to je dobro." Stvari so v obstoječem svetu ustvarjale ravnotežje le s kroženjem, medtem ko bi ob uvajanju nepremišljenih novotarij mogle vreči življenje s tečajev in ga, kakor so kazale hekatombe žrtev revolucij, onemogočiti...

Amerika pa se pred novimi pobudami ni zapirala: če so se te pri eksperimentalni vpeljavi ali logičnem preizkusu izkazale za koristne, jih je sprejemala. Že od vsega začetka. Po odgovor na vprašanje, čemu je mogla ravnati tako, se je treba napotiti k samemu viru ameriške izkušnje. Predvsem se gre zavedati, da revolucija v novem svetu – kakor že tista na Britanskem otočju leta 1688, ki se marsikomu še danes zdi le iz nizozemske tujine podprti državni prevrat – ni vzbudila strahu pred novim, neznanim in tveganim. Prav tako se niti za hip ni sprevrgla v razbrzdani ples podivjanih furij. Bila je pač delo običajnih ljudi z mnogimi čustvi, interesi in vsestransko odgovornostjo, ne političnih grupacij, ki so se oblikovale samo zato, da se polastijo krmila oblasti in se potem čim dlje obdržijo ob njem. Revolucijo enostranskih fanatikov so izumili šele pozneje, ob prvem oblikovanju republike v Franciji. Sistem medsebojno povezanih klubov, ki so ga tedaj vzpostavili jakobinci, je postal njena arhetipska in sčasoma tudi normativna podoba. Ekstremisti vseh barv, ki so hoteli spremeniti vse – od razumevanja smisla vladanja do obredij in kultov –, so se v 20. stoletju tega modela oprijeli z obema rokama. Revolucije običajnih ljudi, do kakršnih je po tisti v Severni Ameriki prišlo še v Franciji in Belgiji leta 1830, v različnih evropskih deželah 1848, v Rusiji 1905 in marca 1917, v Mehiki 1910 in na Kitajskem 1911, so se zaradi neekstrem(istič)nih izidov na skrajnosti reduciranemu umu zdele neučinkovite, četudi njihovi dosežki – od prave fevdalizma in pridobitve neodvisnosti do konca absolutizma, uvedbe parlamentarizma in ustavnosti – niso bili ne majhni ne nepomembni. Sprememba, ki je bila že po mnenju predsokratikov vzpostavljalka in vzdrževalka sveta, radikalcem pač ni bila dovolj. Po njihovi sodbi bi bila nujno potrebna permanentna revolucija.

Izkušnja običajnih ljudi, ki so v drugi polovici 18. stoletja v novem svetu oblikovali red, v katerem so se tudi najtežja vprašanja reševala

z reformami – celo edina državljanska vojna v Združenih državah se je sklenila z njimi –, takih razmišljanj vsekakor ni potrjevala. Najhujšo krizo, ki je v Ameriki izbruhnila jeseni 1929 in je bila po sodbi Johna Maynarda Keynesa tolikšnega obsega, da bi svet utegnila pahniti v podobno štiristoletno mračno dobo, kot je propad blaginje antične ekumene sredozemske obale ob koncu antike, je tako v njenem epicentru zaustavil neideološko prakticistični ter ekonomsko protislovni in vprašljivo učinkoviti New Deal. Franklin D. Roosevelt si je v vlogi njegovega vrhovnega poveljnika med *gospodarskimi rojalisti*, ki ga niso več hoteli omenjati po imenu in so ga zato apostrofirali le kot “onega dedca v Beli hiši”, ob korenitem spreminjanju obraza dežele med Atlantikom in Pacifikom res prislužil etiketo izdajalca svojega razreda, tj. patriciata imperija svobode, a reforma neznanskega obsega je kljub vzbujanju naravnost protirevolucionarno globokega sovraštva dala rezultat: svet se ni podrl in vsega ni bilo treba začeti postavljati znova... Toda radikalno predsedništvo moža, ki je s svojo magnetno osebnostjo rojake kljub obsojenosti na invalidski voziček prežl z vero v sposobnost soočanja z vsakršnimi izzivi in najtežjimi preizkušnjami, je bilo prav toliko ohranjanje kot inovacija. Svoboda tedaj ni vzpostavila, temveč je na temnem ozadju začasnega uspeha tiranij različnih barv v evrazijskem prostoru – ki je bil sprva na obrobju velike krize – le nazorno razkrila svojo univerzalno povezanost s prostostjo pred stisko in strahom. Skrb za materialno in duhovno blaginjo potemtakem ne more in ne sme biti privatistična zadeva slehernika, temveč postaja zadeva vseh. Tudi vlade. Roosevelt, ki jo je razumel kot vir na morali temelječega reda, se je povsem jasno zavedal, da bi v primeru neuspeha New Deala ne bil samo najslabši, temveč tudi zadnji predsednik z naslovom na Pennsylvanijski aveniji v Washingtonu.

Dokazov za ameriško odprtost do nekonvencionalnosti ni manjkalo. V ustaljene forme včerajšnjega sveta vključeni Evropejci so, kakor je priznal Stefan Zweig, v deželi na zahodni obali Atlantika videli “kos prihodnosti”, ki naj bi po predstavah za intelektualno in ustvarjalno bratstvo zavzemajoče se generacije umetnikov, znanstvenikov in drugih vodilnih oblikovalcev kulture postala enovita. Kako daleč so tedaj že bili časi, ko sta imela orientalizem in okcidentalizem zelo podoben obraz in so romantični Evropejci – kakor vikont de Chateaubriand – v Severni Ameriki iskali eksotiko, po kakršno so se njihovi razsvetljenski predniki odpravljali na Levant in v Perzijo! Mihajlo Idvorski Pupin je ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja prehodil pot od pastirja do izumitelja – in v posameznih rečeh tudi političnega svetovalca “profesorja sveta” Woodrowa Wilsona. Njegova

javna kariera je sijajno izpričevala, kam lahko človeka privede svobodno sproščanje energij, ki ga je bila Amerika vajena že v 19. stoletju, Srednja Evropa pa se ga je na vse kriplje otepala še v 20. V očeh Milana Vidmarja, ki za razliko od svojega ostro sodečega, a topo čutečega brata Josipa ni imel težav s priznavanjem veličine drugih ljudi, je Pupin celo postal simbol novega sveta. Po videzu je bil podoben evropskemu grandseigneurju, le da njegov status ni bil podedovan, temveč je bil ustvarjen z delom...

Nič manj ni bil simbol Amerike Louis Adamič, ki v avstro-ogrski monarhiji ni mogel končati niti gimnazije, v novem svetu pa je postal pomemben mnenjski voditelj. Gospa Rooseveltova, ki je menila, da lahko njegove misli prispevajo pomembne pobude v razpravo o planetarni prihodnosti, ga je januarja 1942 celo povabila na večerjo s svojim predsedniškim soprogom in Winstonom S. Churchillom. Stanovalci Bele hiše so britanskemu gostu kot nekakšno intelektualno predjed že nekaj dni prej servirali Adamičevo knjigo, v kateri se je dalo prebrati, da po velikem spopadu, ki ga je v Evropi zakuhal Hitler, Britanski imperij ne bo več mogel igrati konstruktivne vloge. Ko je slovensko-ameriški pisatelj štiri leta pozneje tendenciozno – in tudi po mnenju svoje skrajno liberalne gostiteljice brez primerne razumevanja stvarnosti – poročal o svojem srečanju z voditeljema anglosaksonskih velesil, ga je Churchill zaradi natolčevanja, da ga je nekoč iz finančnih škripcov izvlekel grški denar, tožil. Adamičev ustvarjalski ugled in državljanski vpliv sta bila pač tolikšna, da se njegovega obrekovanja ni dalo spregledati, četudi je bilo odrinjeno v podčrtno opombo... V Srednji Evropi, ki svojega svetovnozdgodovinskega poslanstva nikoli ni bila voljna uzreti v premikanju utesnjujočih mej in oblikovanju zmerom zahtevnejših standardov prostosti – značilno se je najvišje povzpela z izdajo jožefinskega Tolerančnega patenta, ki je zgolj preprečeval teroriziranje drugačnosti –, bi lahko pisatelj na papir spravil kar koli, pa se Churchill zanj ne bi zmenil.

Velika nova doba, ki jo je kot svetovnozdgodovinsko epoho ameriškega prvenstva napovedoval John F. Kennedy v San Antoniu, bi morda ne ostala zgolj antologijska govorniška pirueta, če bi na koledarju ne bilo 22. novembra 1963 in misterioznega dallaskega atentata. Zelo verjetno bi postala vsaj geslo njegove kampanje za predsedniške volitve naslednjega leta: premikanje Amerike iz okostenelosti eisenhowerjeve ere, ki je že zabeležila številčno premoč korporativnih in javnih uradnikov nad delavci najrazličnejših kategorij, je nekaj rezultatov že dalo. Dinamizem si je znova utiral pot v slehernikovo vsakdanjost. Za določen čas bi velika nova doba verjetno le obstajala tudi v občutenju stvarnosti: človekovo izkrcanje na Luni ne bi bilo samo nov premik meje, temveč bi utegnilo voditi k mnogo

širšemu občutenju prostora življenja. Nemara bi celo v vsestransko preobteženi in preutrujeni Evropi dramatična dogajanja v letu 1968, ki jih je André Malraux štel za krizo civilizacije, pod njenimi obnebbji ne pomenila zgolj podiranja starih hrastov – tistih, na katere se je opiral po drugi svetovni vojni oblikovani red.

A nič od tega ni gotovo. Kennedyjeva Bela hiša je bila namreč le navzven podobna sijajnemu Camelotu; novodobni vitezi okrogle mize, ki naj bi bili sr(e)čnim vojščakom iz legendarnih časov kralja Arthurja enaki po neugodljivi pripravljenosti za izbojevanje zmage pravični stvari, so mnoge politične pentlje dejansko zadrnili v zanke. Nekatero od njih so bile na las podobne gordijskemu vozlu, saj bi njihovo presekanje utegnulo podarjati oblast nad svetom. Toda intervencija v Vietnamu, ki so se je v večjem obsegu lotili prav Kennedyjevi ljudje, je bila od vsega začetka mračna in motna zadeva. Čez čas se je sklenila nadvse bridko – kot prva ameriška izgubljena vojna. Imperiju svobode so se celo v upanja polnem času očitno dogajale stvari, ki so se tudi drugim državam. Čeprav je pozneje, v letih medijsko velemojstrskega predsednikovanja Ronalda Reagana in v dneh njegovih vsestransko bledih naslednikov, le uspel uveljaviti docela ameriški trenutek svetovne zgodovine, popolna prevlada interesov in iniciativ novega sveta ni pomenila tudi vstopa v veliko novo dobo, v kateri bi imeli glavno besedo neugnani iskalci in neustrašni utiralci poti. V ospredje so se namreč prerinili ustvarjalci virtualnosti, ki pa je nekaj dejanskega le kot potencial. Zato ni čudno, da niti arhitekti in graditelji ameriške moči niso prepričani, da bo ta dlje časa odločilno oblikovala podobo planeta. Nekateri med njimi – kakor Henry A. Kissinger – že za najbližjo prihodnost napovedujejo bistveno spremembo. Ameriška vloga v svetu bo čedalje manjša. Manjša bo celo od tiste, ki jo bo videti.

Zožitev prostora, stesnitev pameti

Čeprav imperij svobode s središčem v novem svetu ni niti malo podoben nobenemu poprejšnjemu – ne perzijskemu, ne kitajskemu, ne rimskemu, ne arabskemu, ne mongolskemu, ne turškemu, ne španskemu, ne britanskemu, ne francoskemu, ne ruskemu in ne sovjetskemu –, se vseeno otepa enakih problemov, kot so se ti zapleteni politični makrameji. Svojo vitalnost lahko ohranja le z nenehno širitvijo. Zato tudi ni čudno, da se je zapletel v trajno vojno za večni mir po lastni meri. Moč imperija svobode je – enako kot pri starejših tvorbah te vrste – odvisna od zmagoslavja. Zato

ne more brez sovražnikov ali vsaj tekmecev. Paradoksalno se je bila mnogo bolj tradicionalistična Evropa v procesu združevanja sposobna dvigniti nad takšno paradigmo: André Malraux, ki je v kampanji pred francoskimi predsedniškimi volitvami leta 1974 zagovarjal njeno uporabo – kot nekakšen zapozneli križar ali pa kot funkcionalistični predhodnik spopada velikih civilizacijskih con napovedujočega Samuela P. Huntigtona je staro celino zedinjajočega nasprotnika najdeval v veri južnih obal Sredozemlja –, je v dneh svojega življenja ostal osamljen in brez odmeva. Američani pa se pri več svojih intervencijah niso obotavljali poseči po tovrstnem instrumentariju. Tako so lahko oblikovali široke koalicije, ki so jih podpirale, in osi zla, okoli katerih so se vrteli premaganja vredni sovražniki.

Sijaj novega sveta je potemtakem vsaj nekoliko odvisen tudi od triumfa nad drugimi, ne samo od njegovih lastnih dosežkov. Res je, da sta Carterjeva in Reaganova administracija z obnovitvijo oboroževalne tekme prispevali opazen delež k razsulu komunizma v Rusiji in Vzhodni Evropi, toda marksistični režimi, ki od leta 1917 naprej niso obljubljali le zamenjave Boga z elektriko, temveč tudi materialno in duhovno preseganje vsega obstoječega, so klecnili predvsem zaradi notranjih slabosti, ne zaradi neposrednega merjenja moči z Zahodom. O njihovi superiornosti nad drugimi sistemi in redi, v katerih so iskali mandat ter hkrati tudi že opravičilo za svojo nasilno porojenje ter za permanentno iztrebljevalno vojno proti enkrat strukturalno določenim in drugič intencionalistično izbranim sovražnikom, ni bilo mogoče govoriti kritično, temveč le propagandistično. Marksistična antropologija, ki je z ideološkim redukcionizmom skonstruirala materialistično determiniranega in ekonomistično voluntarističnega novega človeka, ni vzdržala preizkusa stvarnosti ne v industrijski ne v informacijski dobi. Da bo tako, so razsodnost, daljnovidnost in neustrašnost družiči ljudje napovedovali že tedaj, ko se je zanesencem in prestrašencem zdelo, da se komunizem uspešno uveljavlja kot globalna druga možnost razvoja z dolgoročno sprejemljivimi cilji, ki naj bi bili konvergentni s tistimi, na katere je prisegal svet zahodno od Vzhoda. Winston S. Churchill in George F. Kennan, ki sta položila konceptualne temelje britanski in ameriški zunanji politiki po drugi svetovni vojni, nikoli nista verjela, da bi na marksističnih nosilcih kdor koli lahko postavil življenjski stvarnosti več generacij kljubujočo stavbo. Človeške narave se – kakor je že v 18. stoletju v pismu Friedrichu Melchiorju baronu von Grimmu ugotavljala za izboljševanje sveta vneto ruska imperatorica Katarina II. – ne da spremeniti. Utopistični filozofi so lahko neugnano projektirali njene zamišljene oblike, tisti, ki so morali računati z njeno realnostjo, pa se niso

soočali zgolj z ugovori vivisekcijske poskuse zavračajočega duha, temveč tudi z uporom stvarnosti.

Slovo od možnosti kennedyjevske velike nove dobe je bilo prakticistično. Korenita zaobrnitev od nje je bila – paradoksalno – neopazna. Dejansko si nihče ni predstavljal ali občutil, da se kar koli končuje. Lyndon B. Johnson, ki je po dallaškem atentatu za krmilom Združenih držav nasledil Kennedyja, je bil pravzaprav reformator večjega kalibra kakor umorjeni predsednik. Njegova vladavina je ameriško stvarnost spremenila koreniteje kot katera koli druga v dobi atoma. Toda kljub uspešni uveljavitvi velikih novosti je bil Johnson reformator povsem drugačne vrste kot Kennedy: ni bil pobudnik, marveč mojstrski zaključevalec. Njegov program Great Society je bil kljub smithovskemu imenu predvsem veliki finale New Deala. Ne začetek velike nove dobe. Johnson je v prvi vrsti dokončal rooseveltovsko emancipacijo zapostavljenih plasti ameriškega prebivalstva in povečal splošno blaginjo. Opravil je nalogo, ki je Harry S. Truman s svojim Fair Dealom zaradi nerazumevanja in omejenosti zakonodajalcev ni mogel. V svojem jedru je Great Society že bila izraz paradoksalne tradicije inovacije, ki je čas do konca 19. stoletja kot celovito življenje usmerjajočega pojava sploh ni poznal. In prav v tem, da je sprememba postala stvar izročila, je bila usodna sprememba, ki je v samem izhodišču spodsekala možnost velike nove dobe kot rezultata naporov pionirskih utiralcev še neuhojenih poti.

Svet se je v 20. stoletju znašel v zoženem prostoru tekmovanja spreminjevalnih in ohranjevalnih izročil, dinamika, ki jo ustvarja soobstojanje tradicije in inovacije, pa je izginjala. Prostori duha so se zato začeli ožiti. Prišlo je do stesnitve pameti in ustvarjajoče domišljije. Svet se je z nečim podobnim srečal že v pozni antiki, ko je oblast v času Dioklecijanove vladarice rigorozno uveljavila cesarski kult ter s tem omejila javno sprejemljive načine soočanja s stvarnostjo. Tradicija tedaj nikakor ni postala negibna, saj so imperatorji zagovarjali različna stališča – v času od Konstantina do Teodozija se je, denimo, uveljavila krščanska država, kar je bilo poprej v sredozemski ekumeni naravnost nepredstavljivo –, a nekdanje možnosti artikulacije kar najširšega spektra idej ni bilo več. Rimski imperij je bil zato videti močnejši, ker je pod prisilo postal enotnejši, toda možnosti njegove regeneracije so se bistveno zožile. Ko je zunanji pritisk na poenoteno državo narasel čez vnaprej predstavljive meje, so se njeni stebri, ki niso več imeli alternative, kljubčasno uspešnemu dioklecijanskemu renoviranju zrušili. Nadomestiti jih ni mogel nihče, saj so v procesu zoževanja možnosti postali edini.

Podobne stvari so se v manjšem – čeprav še vedno svetovnozgodovinsko pomembnem – obsegu godile tudi v drugih okoljih in dobah. Množica socialističnih idej, katerih bohotnemu vzniku je botrovala prevlada ideje družbe nad zamislijo stanovskega reda ob iztekanju epohe luči (in) razuma, je bila v 20. stoletju zožena na zgolj nekaj tokov. Značilno se zdi, da so jih največ zajezili zagovorniki tistih njenih redakcij, ki zaradi lastne antropološke neprepričljivosti niso dopuščali nobene alternative. Lenin in njegovi fanatični privrženci leta 1917 niso strmoglavili samo pretežno socialistične začasne vlade Aleksandra Fjodoroviča Kerenskega, temveč so tudi začeli iz dneva v dan ostreje onemogočati zagovornike vseh in vsakršnih nemarksističnih pogledov – od monarhističnih do anarhističnih. Na njihovi črni listi so se hitro znašli tudi najrazličnejši politični, filozofski in artistični sopotniki iz preteklosti. Nič bolje se ni godilo niti soborcem prvakov Leninovega revolucionarnega režima, ki so bili zaradi takšnega ali drugačnega odstopanja od pričakovanj Kremlja razglašeni za odpadnike. Tako se je svoj čas izjemno širok prostor socialističnih idej, ki so ga v 19. stoletju zakoličili Robert Owen, Moses Hess in Ferdinand Lassalle, močno skrčil. Komunisti, ki so celo marksistične reformiste in revizioniste po prvi svetovni vojni začeli razglašati za bedne in zahrbtne socialfašiste, za podobno nevarne in potuhnjene sovražnike pa so pozneje, v dramatičnih dneh španskega državljanskega spopada, šteli tudi anarhiste, so se povsod, kjer so se polastili oblasti, ravnali po Leninovem receptu.

Zato ni čudno, da so bili voditelji britanskih in francoskih delavcev Clement Attlee, Ernest Bevin in Léon Blum, ki so se na križpotju med zmerom zgolj zamišljeno in aklamativno izražajočo se splošno voljo ter demokracijo kot predstavljalko človeške pestrosti odločili za slednjo, bližji v tradicije zagledanima Churchillu in de Gaullu kakor svojim nivelizatorskim socialističnim *tovarišem* vzhodno od Zahoda. Ti so trdo gospodarili tako ljudem kot njihovim mislim. Inovativnost, ki je sinonim za nepredvidljivost in tveganje, je postala nezaželena. Ogrožala je vse, ki so bili *zgoraj* – na katerem koli Fortuninem kolesu. To pa je pomenilo, da so *tovariši*, ki so vladali, nadeli uzdo tudi poprej novatorskim socialističnim idejam. Slednje so se potem iz tipološkega koordinatnega sistema kaj kmalu preselile v tistega, ki je registriral zgodovinsko opredeljene in zamejene mišljenjske paradigme. Neuspeh, ki se je v tretji četrtini 20. stoletja zdel domena nekomunističnih socialistov, je še pred milenijskim doletel tudi one, ki so se utemeljevali na postavkah v svoj prav bolešno zagledanega ideologa iz Trierja. Marxu je stvarnost nazadnje – resda pa nekoliko pozneje – izrekla enako hudo nezaupnico kakor Eduardu Bernsteinu in Friedrichu Ebertu

ali Gustavu Landauerju. Tako se je zgodilo kljub temu, da so njegove misli imele mnogo več možnosti za kar najširšo uresničitev kakor vizije socialistov drugega kova. Vrh vsega pa so se že v času svoje največje vplivnosti iz sfer inovacije premestile v območje tradicije, na kar so kazali srditi spori o pravem tolmačenju besed, pik in vejic Karla Marxa ter anateme, ki so jih izrekli varuhi pravovernosti njegovega imena.

Goga, planetarno mesto?

Politika, kjer so stvari v dobi množic zaradi potrebe po sprejemljivosti čim širšemu krogu ljudi vsaj v zgodovinski perspektivi najočitnejše, je seveda zgolj jasno obarvani lakmusov papir, ki evidentira generalne spremembe. A te so zaznavne povsod. Inovativnost je tudi v umetnosti v 20. stoletju izoblikovala svojo tradicijo. Slednja je v dinamični industrijski dobi na vseh sektorjih življenja izgubila negibnost. Medtem ko so v umetnosti prelomi poprej pomenili prizadevanje za uveljavitev pogledov, ki še niso prišli do adekvatnega izraza, je večji del skrajnih artističnih iskanj po prvi svetovni vojni že imel vase vgrajeno sklicevanje na prehodni inovacijski grozd. To je postalo jasno v trenutku, ko je Thomas Stearns Eliot Ezro Pounda po izidu *Puste dežele* razglasil za *boljšega kovača*. Takšna oznaka, ki v modernističnem okolju ni mogla biti ne vljudnostna formulacija ne učenjaški ali ironistični citat iz *Purgatorija* Dantejeve *Komedije*, je namreč izpričevala normativnost v razumevanju ustvarjanju novega. Zarje, ki še niso svetile, so bile torej že ob svojem porojenju klasificirane. Na obzorju misli in ustvarjajoče domišljije je očitno obstajalo dovolj jasno opredeljeno merilo inovacije, ki pa ni bilo konservativ(istič)no, tj. sloneče na opozicionalnosti. Prav tako je bilo hierarhično definirano mojstrstvo v artikuliranju dotlej še neizraženege. Temu se vsekakor sme reči delovanje vnaprejšnje tradicije. Čeprav je ta izraz nemalo paradoksalen, je tudi povsem točen.

Inovatorji, ki so nastopili kmalu za prvimi umetnostnimi revolucionarji 20. stoletja, so potemtakem vsaj slutili in med seboj vzpostavljali enako jasno – čeprav povsem drugačno – poetološko merilo kakor ustvarjalci srednjega veka. Romantiki 19. stoletja se s čim podobnim vsekakor niso bili voljni ukvarjati. Resda jim je bil pri srcu srednji vek, od katerega so se vsi, ki so vedeli zanj, dotlej z gnusom odvrčali, toda razumevanje te epohe so ustvarili sami. Ni jim ga dala ali vsilila zgodovina. Dejansko niso (z)rasli iz tradicije, temveč iz ustvarjajoče domišljije, ki se ni ustavljala niti pred vrati preteklosti in pred pragovi njenih definicij. Srednji vek, ki je vstajal pred

čuti romantičnih avtorjev, je – tako kot orientalizem in okcidentalizem – zrasel iz imaginacije, katere valovi so pljuskali čez časovne in prostorske pregrade. Ni pognal ne iz duha ne iz stvarnosti nekdanjosti. O tem so pričevali tudi razmeroma lahko prepoznavni mistifikacijski ponaredki, med katerimi so v teku let poleg fingiranih Ossianovih spevov postali najznamenitejši češki kvazisrednjeveški rokopisi. S historičnega stališča so bili v svoji izvedbi diletantski in samo politika, ki je terjala identitetno identifikacijo s takšnim ali drugačnim stališčem, je lahko podaljševala spore o njihovi pristnosti. Prav tako se zdi značilno, da France Prešeren za veljavo svoje poezije razen v *sanjskih* verzih o tehtnici svetega Mihaela, kjer šegavo spregovori o teži Petrarcovih in lahkosti lastnih sonetov, ni priznaval meril iz artističnega sveta, ampak iz življenja. Zato je tudi poudarjal, da bo njegovo ime slovelo vsaj tristo let dlje kakor tisto, ki ga je nosil tedanji habsburški guverner v Ljubljani.

Razsvetlenci so v prejšnjih generacijah na temelju dejanskost sveta opazujočih francoskih moralistov, ki so podobno kot predsokratiki ob zarji antike mislili brez ozira na tradicijo – ta je lahko postala le predmet njihovih kritičnih pretresov in distanco vzpostavljalajočih komentarjev –, ravno tako sami uveljavili svoje kriterije. Od začetka. Niso potrebovali mer in uteži drugih svetov. Celo krščanski protipol jim ni bil nujno potreben: Voltaire je filozofsko stališče pričakoval le od pripadnikov elite, medtem ko je preprostim ljudem puščal tisočletno vero...

Realisti, ki so prišli za romantiki, se prav tako niso pustili ujeti v okvire že obstoječih tradicij. Na to kaže njihova dvojna ločitev od predhodnikov. Odlepili so se tako od njihove romantike kakor od idealizma. A znali so pripovedovati tudi o tem dvojem. Kakor o vsem drugem. Pozneje tudi modernisti niso hoteli imeti nič skupnega s *fotografii* stvarnosti in *karakternimi eksperimentatorji*, ki so pred njimi veljali za umetnike zadnje izmene.

Izročilo zavračajoče *menjave straže* so prav tako izvedli zagovorniki intenzivnosti izraza, ki so se odvrnili od estetike, ki je za pozitivnost štela bodisi stvarnost (na najrazličnejše načine opredeljene) lepote bodisi lepoto (z večjo ali manjšo mero posrednosti obvladane) stvarnosti. Za njimi so enako ravnali tudi futuristi, ki jim je bilo odklanjanje tradicije osrednje načelo. Avantgardisti, ki so jim sledili, prav na tej točki niso mogli stopiti koraka nazaj, če so hoteli ostati, kar so postali. Toda takšno ravnanje, ki je ohranjalo njihovo eksistenco v okvirih vnaprej zadanih koordinat, jih je vodilo k zapiranju prostora. Postali so togi: definirali so svoje zapovedi. Iz njih so oblikovali idealni tip novatorja, ki je bil tako teoretski, kakor bi prišel naravnost iz retort Maxa Webra. Od tod je bil le še korak do razvrstitev

na boljše in slabše *kovače* – in potem je bilo vse skupaj že vpeto v tradicijo, ki je bila razen v razvrščanju abstraktna. Pika na i v njenem vzpostavljanju in (re)prezentiranju je bilo rojstvo utemeljujočega pojma zgodovinska avantgarda. A kolikor je v tej besedni formuli vsebinske ustreznosti, je tudi samorazdiralne označevalske nesmiselnosti. Ne samo nelogičnosti. Novatorstvo, ki se postavlja za afirmativno predhodnost, pač ne more biti nič od tega, za kar se izdaja. Je samo izraz tradicije nekonvencionalizma. A sprememba, ki postane izročilo, je le igra – četudi si nadene ime dialektika. Do postmoderne stanja in ludističnega žongliranja z različnimi tradicijami je od tod samo še korak. Da ga ni težko narediti – in da je celo logična izpolnitev paradigme vnaprej določene dinamike –, je pokazala stvarnost. Sprememba je v okviru izročilne niti, ki se je spletla iz umetnostne avantgardnosti, postala nevznemirljivo predvidljiva in zato nepomembna. Iz modernizma se je preselila v prostore mode, ki nima drugega smisla, kakor da ji ljudje brez zadržka sledijo.

Tako je tudi v umetnosti odpadla velika nova doba. Vse skupaj se je kljub času, ki je prisegal na avtonomnost artizma, odvijalo presenetljivo podobno kot v politiki: bilo je mnogo besed o nesprejemanju starega, a na lepem so med seboj tekmovala samo še tradicije. Na enem polu so bile tiste bolj konservativ(istič)ne, na drugem pa one, ki so se trudile za utemeljitev na radikalni spremembi oziroma v dinamiki. Novatorstvo, ki je bilo vnaprej omejeno, je postalo domena tehnike, s tem pa je bilo tudi povsem funkcionalizirano. Ni bilo več stvar celovitega izraza, se pravi ekspresije in komunikacije. Ni več odpiralo novih perspektiv, temveč kvečjemu okna s pogledom nanje. Na tem ozadju je lahko prišlo do razglasitve potrebe po vpeljavi najrazličnejših korektnostih, ki so še nadalje zoževale možnost inovativnosti. Slednja je za zagovornike vsakršnih tradicij pač zmerom povezana s problematičnostjo. V mnogih primerih je zanje celo nesprejemljiva. A kakršna koli že je, vedno pomeni širjenje prostora mišljenja in čutenja. Izročila toliko stvari in načinov njihovega dojetja puščajo v nemar preprosto zato, ker so definirana.

Težko se je izogniti sklepu, da je spričo umestitve dinamike in spremembe v območje tradicije – kar v bistvu pomeni njuno ukrotitev – v teku kar najširše zoževanje pameti in čutenja. Novosti se namreč dandanes ne srečujejo samo z običajnim konservativ(istič)nim nasprotovanjem – *querelle des Anciens et des Modernes* pač ni le domena konca francoskega 17. stoletja –, temveč tudi z omejitvami z naslova avantgardističnih izročil. Postale so stvar tehnike, se pravi določenega sektorja življenja. Dobile so določeno funkcijo in se že vnaprej vključile v obstoječi okvir. O tem enako jasno

pričujeta politika in umetnost. A če bi temeljito pretresli še katero drugo področje človekove dejavnosti, bi zaznali enako težnjo po omejitvi novosti na določeno vnaprej definirano vlogo oziroma na sprogramiranost. Seveda je to po eni strani razumljivo, ker morejo biti spremembe v dobi atoma univerzalno uničujoče. A previdnost in nenaivnost nista drugi imeni za pristajanje na determiniranost. In kar je še pomembnejše: čas, v katerem smo se znašli, gotovo ni tak, da bi si želeli za zmerom vztrajati v njem. Kakor druge dobe sam po sebi ne teži naprej, temveč navzdol. Zgolj nadaljevanje tradicij – bodisi konservativ(istič)nih bodisi spreminjevalnih – pomeni obtičanje pred mejo. Je sinonim za epohalni konec zgodovine, pa čeprav je ta temeljito drugačen od onega, ki rase iz Heglovih, Marxovih ali Fukuyamovih misli.

Seveda je velika nova doba zmerom lahko tudi utvara. Ni nujno, da se po sklepu izživete epohe, ki se razcefra v pramene različnih tradicij, tudi kaj začne. Stanje konca utegne trajati; nemara se more celo podaljševati v nedogled. Mesto Goga, v katerem se nič ne pripeti zares, navidezno dogajanje pa se čedalje bolj komprimirano ponavlja, je lahko tudi planetarno. A po drugi strani je nova velika doba načeloma mogoča. Njena perspektiva je spričo presegljivosti vsakršnih razmer tudi potrebna – čeprav toliko in toliko let po napovedi Johna F. Kennedyja zanesljivo ne bo takšna, kakršna bi bila, če bi se začela v njegovem času. V vsakem primeru pa se je treba zavedati, da bodisi obstoječe bodisi vnaprej zamišljene oziroma sprogramirane tradicije niso edina možnost obstajanja. Četudi nam ponujajo velikansko, raznoliko in vsestransko zapeljivo izbiro, samo njihov obstoj pomeni zoževanje obzorja in prostora. Je tudi stesnitev pameti in čutenja. Tistega, kar je nad izbiro – tj. neomejenost, ki je mogoča samo v svetu, kjer inovacija ni nekorektnost –, na križiščih z zgolj že uhojenimi potmi ni. Nikoli ni.